

“કહેવરાવ્યું છે કે બે સાંતીની જમીન ખેડો છો તે છૂટી જશે.”

“પણ કાંઈ વાંકું ગુન્હો?”

“બારવટીયાને તમે રોટલા આપો છો.”

“ફોજદાર સાહેબ, અમે સુવાણે રોટલા નથી આપતા. આપવા પડે છે. કાલે ઉડીને કાકાઓ મેરવદરને પુકી મારશે, નહોતો છો? અને ખેડુનાં સાંતી છોડાવે છે ત્યાં તમે આડા માર ઝીલવા નથી આવતા. વસ્તીને માથે એક કોરથી બારવટીયા આદુ વાવે, તે બીજી કોરથી તમે.”

બીમા જતનો જવાબ ફોજદારે ગોંડળ પહોંચાડ્યો. એ વાંચીતે ભા કુંભાજીને રૂંવે રૂંવે જાળ લાગી. એક સો મકરાણીનું થાણું મેરવદર ગામના ટીંબા માથે મોકલાવી દીધું અને હુકમ લખ્યો કે “બહારવટીયાને આશરો દેવાના ગુન્હા બદલ બીમા મલેકની મેરવદર ખાતેની બે સાંતી જમીન ખાત્રસા કરવામાં આવે છે.”

સાંભળીને બીમા ધડીભર થંબી ગયો.

“અમારો ચાર ભાઈઓનો જીવાર બાજરીનો આછો ખડો જે રોટલો હતો, તે પડાવીને ભા કુંભોજી ગોંડળના રાજ મોલમાં હવે દૂધ ચોખા શે દાવે જમશે?”

એટલું બોલીને એણે ચારે ગમ આંખો ફેરવી.

“અને બીમા મલેક!” ગામલોકોએ ભેળા થઈને પોકાર કર્યો, “મેરવદરને માથે સો મકરાણીનું થાણું બેઠું—તારે એકને પાપે આપ્યા ગામની બેઠલી છુડી!”

બીમાના દિલમાં કારમો ધા વાગી ગયો. ચારે ભાઈઓએ મળીને બહાર નીકળી જવાનું પરિચાણ કર્યું. પોતાના ઘરમાં નાથીઆઈ નામે જતાણી છે. જઈને પોતે એને પૂછ્યું “તારી શી મરજી છે જતાણી?”

“મરજી બીજી શી હોય ?” ભુવાન જતાણીએ જાતી કાઢીને જવાબ દીધો, “ભા કુંભાજીની હારે ભરી પીઓ.”

“અને તું ?”

“હું મારા ભાઈ પાસે ભોગાટ ગામે જઈને આ ડોકરાં મોટાં કરીશ.”

“ગોંડળની ફોજ કનડશે તો ?”

“તો મને ય હથીઆર વાપરનાં ક્યાં નથી આવડતાં ?”

“ઠીક ત્યારે અલ્લાખેલી !”

“અલ્લાખેલી ! અમારી ચિંતા મ કરજો. સાહેબ ધણી તમને ઝાઝા જશ દેવરાવે !”

ભીમો દેખાવે ભારી રૂડો ભુવાન હતો. ગમગાર તો એટલો બધો હતો કે હજાર માણસની મેદની વચ્ચે એની જાતી બધાથી ઉંચેરી દેખાય. માથું નીચે આબમાં રમતું હતું. ભવાં નડાં : આંખો કાળી, ચમકતી ને કંચેલી : અને એ ગોરવરણા ચહેરાને ફરતી ટાળળથેરી દાઢી મૂછ એક વાર નેચા પછી કદિ ન જુલાય તેવો મ્હોરો બતાવતી હતી. એવા જવાંમદાં લાયડને ‘અલ્લાખેલી’ કરતી નાથીઆઈ પણ જતની દોકરી હતી, એટલે રૂપ તો હગલાબધ પથરાણું હતું.

ચારે ભાઈઓએ સૂરજ આથમવા ટાણે ભાદર કાંઠે જઈને નમાજ પઢ્યા. ભાદર માતાનાં ભરપૂર વહેતાં નીરમાંથી ખોખો ખોખો ભરીને છેલ્લી વારતું પાણી પીધું. પોતાની બે સાંતીની સીમ હતી તેમાંથી ચપટી ચપટી માટી લઈને માથા ઉપર ચડાવી ભીમો ખોદ્યો કે

“માતાજી, તેં આજ સુધી અન્ન દીધાં ને ભાદર માતાએ પાણી આપ્યાં. એ અન્ન પાણીથી બંધાયેલી આ કાયા ને ઉપર ને બીતરથી પાક રહી હોય, તો તો આરવટામાં ભેરે રહેજો, ને ને તમારું કણ સરખું ચે ફૂડી કરણીમાં વપરાણું હોય તો અમારું ધનોત પનોત નીકળી જાશે.”

એમ નદીને અને ધરતીને પગે લાગીને ચારે ભાઈઓએ એક સાથે વગડાની વાટ લીધી. અને જતોનાં ગામડાંમાંથી પોતાના જાતભાઈઓના જીવાનો ભેળા કરવા લાગ્યા, પચાસ થોડેસવાર અને બાર પેદલ સિપાઈ: ચાર ભાઈઓ પોતે: પણ છાસડ પેટના ખાણ પૂરવા માટે અનાજ નહોતું. શું કરવું, તેના વિચાર બીમાને મુંઝવે છે. તેટલામાં એક સલાય મળી.

ફતીયાણા તાબાનું રાધડા ગામ; અને ગામમાં તૈયબ સંધી નામનો ગામેતી રહે. તૈયબ ગામેતીએ બીમાને સમાચાર કહેવરાવ્યા કે “પ્રથમ આપણે એ ય જાણા એક ગામતરું કરીએ. પછી મોટે બારવટે નીકળીએ. માટે તું આંહી આવ.”

ખાસક માણસોની ફાજ સાથે બીમા રાધડે ગયો. સામે તૈયબ ગામેતીએ પણ એટલાં જ માણસો પોતાનાં લીધાં. ભાદર-કઠે બેસીને પરિયાણ કર્યું. બીમાએ વાત છેડી કે

“તૈયબ ગામેતી ! હું તો મારે માથે અધરમ ગુજર્યો છે એની સામે કળકળતો નીકળ્યો છું. મારી લૂંટકાટમાં પણ હું ધરમને પગલે હાલવા માયું છું. પણ તમે ખાનદાન રેંજો, એટલું કહી મેલું છું.”

એવા સોગંદ ઉપર કસુંઆ લઈને બન્નેની ફાજે જુનાગઢની ગીરનું દોણ ગામ ભાગ્યું. ભાંગી, લૂંટની ગાંસડીઓ આંધી, તૈયબ કહે કે “બીમા મલેક, હવે ભાગીને ઝટ દેકાણે થઈ જાઈએ.”

“તૈયબ ગામેતી !” બીમાએ મલકીને કહ્યું, “બીમાથી કાંઈ એમ ભગાશે ? તો તો જુનાગઢવાળા કહેશે કે બીમાની જનેતા જતાણી નહિ હોય.”

“ત્યારે ?”

“જુનેગઢ ખબર દઈએ કે જેને આવવું હોય તે ખુશીથી આવે. અને વાર આવવાની વાટ જોઈએ.”

એ રીતે જુનાગઢ સરકારને સદેશ દેવરાવ્યા. ત્રણ દિવસ સુધી ધળ ચડાવીને રોજની અકેકે ચોરાસી જમાડી. રોજ

રાત બધી ડાંડીયા રાસ રમ્યા. ચોથે દિવસે પડાવ ઉપાદીને ચાલતા થયા, ત્યાં જુનાગઢની વારનાં ભાણાં ઝપક્યાં. તૈયબ ગામેતીએ કહ્યું,

“ભીમા મલેક! તમારે વાંકે આ વાર હમણાં આપણને અંતરિયાળ રજાવાશે. હવે શું કરવું? ભાગી નીકળાય તેમ નથી. શત્રુઓ લગોલગ પહોંચ્યા છે.”

“મારો વાંક હોય તો તમે કહો તેમ કરું, તૈયબ ગામેતી.”

“ત્યારે તમે ઉભા રહીને વારને ઠોધ રાખો, ત્યાં હું માલનો ઉપાડ કરી નાખું.”

ભોળે ભીમડે કહ્યું “ભલે!”

ધરણે લૂચડે લાદેલ સાંઢીયા અને ધોડા હાંકીને તૈયબ રાધડે આવ્યો. રાધડામાં માલ સંતાડી પોતે જુનાગઢમાં બેસી ગયો, અને નવાબના કાનમાં વાત ટુકી દીધી કે “દોણ ગામ તો ભીમડે ભાંડ્યું છે.”

આ બાજુ ભીમો જુનાગઢની વાર સામે ધીંગાણું કરતો કરતો, તૈયબને સારી પેઠે ભાગવાનો સમય આપતો આપતો ચાલ્યો આવે છે. આગળ પોતે છે, ને પાછળ જુનાગઢની ફોજ છે. એમ કરતાં ગાધકડાની સીમ સુધી પહોંચ્યાડી દીધા, અને બન્ને ફોજની બેટબેટા થઇ ગઇ.

“ભીમાભાઇ!” નાનેરા ભાઇ હસન મલેકે તલવાર ઉઠાવીને રજા માગી, “આજ હવે મારો વારો છે.”

એમ બોલીને ત્રણસો જુનાગઢીયા જોડાની સામે પોતે એકલો ઉતર્યો, ને પંદર શત્રુઓને ઠાર કરી પોતે મરાયો.

મીં બલે ન કેસરી મરે
રજુમેં ધંડુકે રત
હજીર મલેક પદશીરે મલે
ભયો મોલો જત

[જેમ વર્ષાની ગર્જના સાંભળી કેસરી સિંહ માથાં પછાડી મરે, તેમ હસન મલૈક પણ શત્રુના પશ્ચરા સાંભળતાંની વારે જ સામો ત્રાટકી મર્યો, એટલે જ હું એને સાચો જત કહું છું.]

શત્રુની ફાજને રોકતો રોકતો બીમો તેરમે દિવસે બાદર-કાંઠા ભેળો થઇ ગયો. પહેંચીને એણે પોતાના બાઇ હસનના મોતનો અફસોસ ગુજાર્યો. રાધડે પોતાના આવવાની જાણ દેતાં એને જવાબ મળ્યો કે તૈયબ ગામેતી એ લૂંટના માલમાંથી રતિ માત્ર પણ બીમાને આપવાનો નથી. અને જુનાગઢ રાજ્યને પણ બીમાનું નામ દેનાર તૈયબ જ છે.

“ધમાનને માથે શુંકનાર આદમીને હગ્ગરું ધ્યાનત હજો!” એટલું બોલીને બીમો પાછો ચડી નીકળ્યો. ગોંડળની સીમોમાં જ્યાં જોઇએ ત્યાં બીમા બહારવટીયાના પગલા ઉતરવા લાગ્યા. સાપની ડુકે ચોમેર ઝેર ફેલાય તેમ બીમાની ફે ફાટતી થઇ ગઇ.

૨

આથ આડકે આવીયા
એતાં દળ અહરાણુ
ગલોલીનાં ધમસાણુ
ભારથ રચાવ્યો તે બીમડા

“અહા સળગાવી મેલો આ ઢાંક ગામને; આ ગામની વસ્તી બીમા જતને રોટલા પોગાડે છે.”

એવી હાકલ દેતી, ગોંડળ, જુનાગઢ ને જામનગર એ ત્રણે રાજની ફાજ, પાંચ હગ્ગર માણસોથી ઢાંક ગામને પાદર આવીને ઉભી રહી.

વસ્તીએ આવીને હાથ જોડ્યા : “એ માઆપ ! અમારો ઇલાજ નથી. અમે જાણી છીએ રોટલા આપતા નથી, પણ અમારાં ભાત જોરાવરીથી ઝૂંટવી દ્યે છે.”

“બોલાવો એ બારવટીયાને ભાત દેનાર ભતવારીઓને.”

પંદર વીસ કણબણીને કારણ સારી મારી, એનાં બાળબચ્ચાં રોતાં મેલાવીને, લોહીને આંસુડે રોતી હાજર કરી. ફોજના અમલદાર ગર્જિણીના મર્મ વફૂટી જાય એવી ત્રાડ દઇ ધમધમાવવા મંડ્યા કે “બોલો રાંડો, કેણે કેણે ને ક્યારે ક્યારે ભાત દીધાં ?”

“મારા પીટયા ! તારાં વાલાંમાં વિન્નેડ પડે ! તને ભગવાનનો ય ભો” નથી ? અમે તે શું વ્હાલપના રોટલા દઇ આવીએ છીએ ? તારા કાકાઓ બળે જોટાળીયું બંદુકું સભી નોંધીને ઉભા રહે છે. અને ધરાર અમારાં ભાત ઉપાડી જાય છે.” કણબણો ફાટતે મ્હોંચે સાચી વાત બોલવા મંડી.

“બોલો ક્યાં ક્યાં છે બારવટીયા ? નીકર જીભ ખેંચી કાઢીશ.”

“આ પડ્યા ચાડિકે તારા કાકા ! પાંચ હજારની ફોજ ફેરવછ, તે જાને એને મારવા ! સીતેર જ માણસે પડ્યો છે ભાદરનો સાવઝ બીમડો.”

ચાડિકાના કુંગર માથે થોડા થોડા પથરોની ઝોથ લઇને બહારવટીયો લપાણો છે. બેળાં ફક્ત સીતેર માણસો છે. દારૂ-ગોળાનો તોટો નથી. એમાં પાંચ હજારની ફોજ સમુદ્રના પાણી સરખી વહી આવે છે. ઉંચા પથર ઉપર ચાડિકા બેઠો હતો તેણે વારનાં હથિયાર ચમકારા કરતાં દીઠાં. ચાડિકાએ બબર દીધા કે “બંદુકું ધરખો.”

કુંગર ઉપર સીતેર બરકંદાજ અને નીચે પાંચ હજારની પલટન: સાંજેસાંજ સુધી ધીંગાણું ચાલ્યું. રાત પડી એટલે બહારવટીયા પ્રભુને ખોળે બેસી ગયા. અધારામાં બહારવટીયાને અદસ્ત થયા જોઇને હાથ ધસતી ફોજ નિસ્તેજ મ્હોંચે પછી વળી.

ગોંડળથી મકરાણીઓને માથે હુકમ આવ્યો કે “બીમાન્દી આવડી નાથીબાઇ ઉપર દબાણ લાવો ! એને કન્યા વગર બીમો નમશે નહિ.”

“નાથી ડાશી !” સિપાહીઓ દમદમી દેવા લાગ્યા, “ભ્રેભ્રે ચેર આવે છે કે નહિ !”

“ન આવે શા સારુ ભાઈ ! મારા ઓહણાનો આવંદ છે. મારા ચૂડલાનો પહેરાવતલ છે, ને મારી સંભાળ લેવા કેમ ન આવે ?” નાથીએ ગાવડીને અંજવાળતાં અંજવાળતાં નિભય અને મીઠે અવાજે જવાબ દીધો.

“ત્યારે તું થાણામાં અબર કેમ નથી દેતી ?”

“હું શીદ અબર હઉં !”

“ગોંડળનો ચોર છે માટે.”

“ગોંડળનો ચોર હશે, પણ મારો તો લખેશરી આવંદ છે ને ! જેનો ચોર હોય એનાં બાવડાં ક્યાં ભાંગી ગયાં છે ? ગોતી દ્યે, જો મોઢે મૂછ હોય તો.”

“બરો કરછ, પણ હાથમાં બેડીયું પડશે ! બહુ ફાટય આવી લાગે છે, અરે ને ?”

“બસ ! ભા કુંબોજ ખડ ખાવા બેઠો ? મરદની ઝીંક ઝલાતી નથી એટલે અજળાને માથે જોર કરવું છે ? મારા કાંડમાં કડીયું જડવી છે ? તમે ખીચડીના ખાનારા, લાજ આબરુ સોતા પાછા વળી જાઓ ! નીકર ઘરવાળાંયુંના ચૂડલા અખડી જશે. હું જતાણી છું, જાણો છો ?”

“એલા ઝાલીને બાંધી દ્યો એ શુરવીરની પુંછડીને.”

એમ હુકમ થતાં તો નાથીબાઈએ કઠોટા બીડ્યો. બેટમાં ઝમ્યો ધબ્યો અને તલવાર ઉપાડી. પોતાની બે નાની દીકરી અને એક દીકરાને બધને ઓસરીએથી નીચે ઉતરી. જેમ માથુંસો એના અંગ ઉપર હાથ કરવા જાય તેમ તો “જે દાતાર ! જે જમિયલશા !” એવા અવાજ કરતી જતાણી તલવાર વીંજતી પડમાં ઉતરી. ત્રણ મકરાણીઓને જખ્ખી કર્યાં. પોતાના કપાળમાં પણ તલવારનો ધા ઝીલ્યો.

અજળાના અંગ ઉપર હાથ ઉપાડવાની જાણ થતાં આખું